

Tam tikra Lenkijos visuomenės dalis bei intelektualai domisi Vilniaus universiteto praeitimi, o ypač nostalgiskas jų požiūris į Stepono Batoro universiteto Vilniuje (1919–1939) laikotarpio istoriją. Neretai netgi liguistai buvome jų įtarinėjami siekimu nugramzdinti užmarštin šitą universiteto istorijos tarpsnį. Mes gi Vilniaus universiteto istoriją vertiname kaip vientisą vienos ir tos pačios institucijos, tik veikusios labai skirtingomis istorinėmis sąlygomis, raidą. Suprantama, kiekvieną tarpsnį savaip vertiname. Ir net kelių laikotarpių vertinimai nesutampa su kaimynų vertinimais. Gal kada nors pozicijos ir kiek suartės, bet vargu ar besutaps.

Tad neatsitiktinai paskutinis Vilniaus universiteto sukaktuvių akordas nuskambėjo Varšuvoje. 1994 m. spalio 11 d. čia įvyko tik 5 valandas trukusi mokslinė konferencija, skirta Stepono Batoro universiteto Vilniuje 75-mečiui. Būtent 1919 m. spalio 11 d. Vilniuje įvyko atkuriamojo universiteto atidarymo iškilmės, kurių metu universitetas viešai buvo pavadintas Stepono Batoro vardu. Mes puikiai suvokiame, kad šis vardas jokia forma ir prasme nebuvo ir nėra lenkiškumo išraiška ar simbolis. Tai buvusios mūsų bendros valstybės – Abiejų Tautų Respublikos – valdovas. Abiejų suverenių valstybių dalių, o ne vien Lenkijos. Deja, mūsų kaimynai šiuos klausimus neretai kiek kitaip suvokia, toli gražu ne istoriškai.

Konferenciją Varšuvoje surengė Gardino ir Vilniaus bičiulių draugija bei Vilniaus ir Vilniaus žemės mylėtojų draugija, o rėmė ją Lenkijos kultūros fondas. Buvo išleistas gana prašmatnus kvietimas su įdomiu įrašu („Vilniaus bičiuliai kviečia į mokslinę sesiją, kurioje dalyvaus Varšuvos, Krokuvos, Vilniaus, Torunės, Gdansko ir Liublino istorikai, pagerbti Maršalo Józefo Piłsudskio atkurto Stepono Batoro universiteto Vilniuje 75-metį“) ir labai kukli dviejų puslapėlių programėlė.

Konferencija vyko Karalių pilyje. Šalia įspūdingos Abiejų Tautų Respublikos Nuolatinės Tarybos posėdžių salės esanti nemaža ovalinė Koncertų salė buvo pilna pagyvenusių, bet labai energingų žmonių. Tai Stepono Batoro universiteto absolventai, buvę dėstytojai bei studentai, šiaip išeiviai iš Lietuvos, – buvę ne tik Rytų Lietuvos, bet ir kitų jos regionų kilminiai gyventojai. Čia buvo galima sutikti ne tik vilniškį, bet ir ukmergiškį, anykštėną ar kėdainiškį emigrantą. Buvo galima susitikti ir pabendrauti su Stepono Batoro universiteto įžymybių vaikais: istoriko, archyvininko ir archeografo prof. Ryszardo Mienickio sūnumi, prisiminusiu kai kuriuos Mienickių giminės

archyvo likimo momentus (svarbiausius to archyvo dokumentus profesorius laikė namuose – jie sudegė per Vilniaus bombardavimus; archyvo didžiumą buvo laikinai pasidėjęs dėžėje valstybiniame archyve – tie dokumentai išliko ir dabar saugomi Vilniuje), prisiminė ir tėvo bičiulį bei gelbėtoją nuo vokiečių kun. dr. Juozapą Stakauską; daug metų buvusį Dailės fakulteto dekanu prof. Ferdynando Ruszczyco sūnumi Edwardu, konferencijoje pristaciūsiu savo tėvo užrašus bei dienoraščius, per karą laimingai išsaugotus dvarelyje Ašmenos apskrityje ir paskui išvežtus į Lenkiją; buvusio rektoriaus Wacławo Dziewulskio sūnumi doc. dr. Wacławu, kuriam anksčiau vyko vaikystėje Vilniuje Józefas Piłsudskis buvo pareiškęs, jog nebus iš jo kareivio, nes nepajėgė „susidoroti“ su sudominusiu jį maršalo kardu. Buvo ten ir prof. Tado Ivanausko sūnėnas Iwanowski ir dar daugelis kitų kitados su Lietuva susijusių žmonių palikuonių. Konferencijos svečias buvo arkivyskupas metropolitas kardinolas Henrykas Gulbinowiczius, taip pat kilęs nuo Vilniaus. Renginio dalyviai ir svečiai taip pat rodo, kokios nuotaikos tvyrojo karališkosios pilies menėse.

Konferencijos moksliniai konsultantai buvo profesoriai Irena Stasiewicz-Jasiukowa, Aleksandaras Gieysztoras (gaila, kad jis negalėjo dalyvauti pačioje konferencijoje, nes tą dieną buvo užimtas Prezidentūroje) ir Piotras Łossowski, o jos organizatorius – lietuvių skaitytojui žinomas laikraščio „Kurier Polski“ redaktorius Leonas Janowiczius, taip pat su mūsų kraštu susijęs, puikiai besiorientuojantis Lietuvos istorijoje ir jos šiandieninėje situacijoje. Konferencijos pirmininkė buvo labai žvali, energinga, į kiekvieną pranešimą gyvai reagavusi, neretai ir diskutavusi, jau 90-uosius metus bebaigianti Torunės universiteto profesorė Wilhelmina Iwanowska. Tai Stepono Batoro universiteto absolventė, žymaus astronomo ir to universiteto profesoriaus Władysłavo Dziewulskio mokinė, vėliau to paties universiteto docentė.

Konferencijoje nebuvo apsiribota tik 1919–1939 metų laikotarpiu. Užsimota aprėpti visą 415 metų universiteto veiklą. Pradėta Academiae et Universitatis Vilmensis įkūrimu ir baigta Stepono Batoro universiteto profesorių bei studentų likimu pokario Lenkijoje. Čia dar kartą buvo patvirtinta tezė apie tai, kad Stepono Batoro universitetas 1945 m. vasarą persikėlė į Torunę ir čia davė pradžią Torunės Mikalojaus Koperniko universitetui. Buvęs šio universiteto rektorius prof. Sławomiras Kalemka netgi perskai-tė pranešimą „Mikalojaus Koperniko universitetas kaip Stepono Batoro universiteto tęsėjas“. Buvo pabrėžtas vienas labai ryškus tęstinumo momentas: tik Torunės universitete dabar yra Dailės fakultetas, o iki 1939 metų Stepono Batoro universitetas buvo vienintelis lenkų universitetas, kuria-

me buvo toks fakultetas. Beje, dailės dalykų dėstymas yra labai sena vilnie-
tiška tradicija, siekianti XVIII a. pabaigą. Atrodytų, kad tuometinė Lenki-
jos valdžia turėjo būti patenkinta, kad iš Vilniaus į Torunę atvyko labai
daug rimtų mokslinių pajėgų. Be atvykusios iš Vilniaus profesūros nebūtų
buvę ir Torunės universiteto. Bent jau nuo 1945 metų. Iš prof. Sławomiro
Kalembkos pranešimo paaiškėjo, kad pokariu vadinamojoje liaudies Len-
kijoje buvo persekiojami daugelis iš Vilniaus į Torunę atsikėlusių profesorių.
Kai kurie dėl politinių motyvų neteko ir darbo. Čia paminėtinas buvęs
Stepono Batoro universiteto rektorius pivašiūnietis agronomas, žemės ūkio
ekonomistas prof. Witoldas Stanewiczus (beje, 1920 m. jis buvo gen. Luc-
jano Żeligowskio adjutantu), Torunėje tapęs katedros vedėju. Jis metus
buvo laikytas kalėjime. Po to į darbą grąžintas, tačiau buvo uždrausta ne
tik spausdinti jo mokslo darbus, bet ir cituoti anksčiau paskelbtuosius ar
juos nurodyti. Vis dėlto laiku pasitraukę iš Vilniaus, profesorai išvengė
stalininių represijų ir žmogaus orumą žeminančio sovietinio perauklėjimo.

Pabrėžiant Stepono Batoro universiteto tęstinumą Torunėje, jau minė-
to prof. Sławomiro Kalembkos rūpesčiu 1994 m. spalio 9 d. Torunės uni-
versitete buvo atidengta atminimo lenta Stepono Batoro universiteto rek-
toriams, kurioje išvardytos visos 13 pavardžių su rektoriavimo metais. Kon-
ferencijoje buvo tiesiai pasakyta, kad tokia lenta turėtų būti Vilniuje, bet
taip jau atsitiko, jog ji atsirado Torunėje. Mes manytume, kad nebetoli tas
laikas, kai Vilniaus universiteto sienoje atsiras lenta, įamžinanti visų jo
rektorių atminimą. Ten būtinai bus ir tos trylika pavardžių. Mes minėsime
ir įamžinsime visus savo Almae Matris rektorius.

Konferencijoje ypač buvo prisiminti ir minimi du buvę Stepono Batoro
universiteto rektoriai profesoriai Marianas Zdziechowski ir Stefanas Eh-
renkreutzas. Apie pastarąjį programoje buvo numatytas pranešimas. Neat-
vykus pranešėjui Jerziui Surwilai iš „Kurier Wileński“ redakcijos, konferen-
cijoje buvo perskaitytas tik jo straipsnis apie prof. Stefaną Ehrenkreutzą.
Prof. Stefanas Ehrenkreutzas buvo paskutinis lenkiškojo universiteto rekto-
rius, ryškesnis lenkų politikos veikėjas, 1945 m. vasarą jau po „teismo“ nu-
marintas Vilniuje KGB vidaus kalėjime, o jo palaikai, matyt, ilsisi Tuskulėnų
dvarelį parke. Puikus Europos, ir ypač rusų kultūros bei literatūros žinovas,
universitete skaitęs visuotinės literatūros istorijos kursą, didis humanistas,
visuomenės veikėjas, energingas ir ypač produktyvus Vilniaus lenkų publi-
cistas, be kita ko, neretai primindavęs bolševizmo ir apskritai realią grėsmę
iš Rytų bei pagrįsdavęs tai savo rašiniuose, prof. Marianas Zdziechowski
buvo prisimintas keliuose pranešimuose. Tad labai šiltai ir palankiai buvo
įvertintas mūsų universiteto doc. dr. Algio Kasperavičiaus pranešimas spe-

cialiai apie Marianą Zdziechowską – „Maraino Zdziechowskio archyvas”. Pranešime buvo apibūdintas bendrais bruožais Vilniaus universiteto bibliotekos rankraštyne esantis gana didelis jo asmeninis archyvas. Konferencijai pirmininkavusi prof. Irena Iwanowska – gyva Stepono Batoro universiteto istorija – studijavo universitete, kai prof. Marianas Zdziechowski buvo jo rektorius. Dėl to suprantamas ir jos emocionalus netrumpas atsiminimų fragmentais pajavairintas komentaras po kolegos pranešimo.

Ir jau jokių būdu tokio palankumo pelnyti negalėjo šių eilučių autoriaus pranešimas „Pirmasis Vilniaus universiteto atkūrimo aktas 1918 metais” (beje, programoje ir autoriaus pavardė, ir pranešimo tema buvo įrašyta klaidingai). Šiaip jau šitas pranešimas buvo išklausytas mandagiai, įdėmiai, reaguota gana šaltai, nors po pranešimo ir buvo korektiškai pakomentuota, kad lenkams žinotinas lietuvių požiūris į universiteto atkūrimą savitumas. O pranešime buvo išdėstyta, kad Vilniaus universitetą atkūrė Lietuvos Valstybės Taryba, 1918 m. gruodžio 5 d. patvirtinusi atkuriamojo universiteto statutą, įgavusį įstatymo galią, tik dėl bolševikų, o vėliau ir lenkų invazijos lietuviams Vilniuje nepavyko realizuoti šio akto ir Lietuvos universitetas atsidūrė tremtyje Kaune. Po mėnesio vienas iš tos konferencijos prelegentų doc. dr. Wacławas Dziewulskis iš Gdanskio dvidešimčia adresų (asmenims, institucijoms, visuomeninėms organizacijoms) išsiuntinėjo du savo protesto laiškus ir Stepono Batoro universiteto 75-mečio minėjimo aprašymą su įvertinimu. Nuoširdžiai piktindamasis tuo, kad Lietuvoje lituanizuojamos lenkiškos pavardės (kaip pavyzdį nurodo, jo manymu, jau lituanizuotą eilučių autoriaus pavardę), doc. dr. Wacławas Dziewulskis griežtai pasisakė prieš tame pranešime išdėstytas dokumentuotas mintis, laikydamas jas istoriškai nerealias, kenksmingas abiems pusėms, neatitinkančias Stepono Batoro aukštosios mokyklos tradicijų ir pareikalavo autoriaus naudotų šaltinių patikimumo ekspertizės ir pasisakė prieš to pranešimo publikavimą. Šių eilučių ir pranešimo autorius buvo apkaltintas bandymu klastoti istoriją, o tasai pranešimas esą „buvo antilenkiška demagogija, kurios tikslas – sumenkinti Stepono Batoro aukštosios mokyklos atkūrimo 1919 metais reikšmę, buvo begėdiškai viešai Karalių pilyje išreikšta arogancija prieš renginio šeimininkus”. Šio energingo protesto autorius pareikalavo, kad pranešėjas, jeigu jis esąs garbingas žmogus, atsiprašytų konferencijos pirmininkės prof. Wilhelminos Iwanowskos (?!). Po kelių savaičių visus tuos dokumentus su papildymais doc. dr. Wacławas Dziewulskis atsiuntė ir Istorijos fakulteto dekanui (atseit tegul žino, kaip elgiasi jo fakulteto žmonės). Manytume, kad nereikėtų būti pernelyg nuolankiems ir nutylėti tokių viešų išpuolių: tegul mūsų skaitytojai žino, kokias nuomones kartais griežtai bando įpiršti kai kurie itin radikaliai nusiteikę

mūsų kaimynai, siekdami mus priversti rašyti tik taip, kaip jie norėtų. Manytume, kad tokių dalykų nutylėjimas tikrai būtų kenksmingas ne tik mums, bet ir mūsų kaimynams. Visuomet būsime už tai, kad istorikai pirmiausia išryškintų tai, kas vienija kaimynines tautas. O labiausiai jas vienija ne kas kita, kaip istorinės tiesos atskleidimas. Su tuo teks sutikti visiems. Nenorėtume, kad mūsų istorikams vėl kas nors tėviškai ar broliškai nurodinėtų, kaip reikėtų rašyti. Pasitaikančios tokios griežtos kaimynų nuostatos Lietuvos istorijos klausimais yra ne mūsų, bet Lenkijos problema.

Visi, kurie rašė ar rašys apie Vilniaus universiteto įkūrimą bei jo raidos pirmuosius du šimtmečius, neišvengiamai susidurs su Michało Balidskio, prof. Pauliaus Rabikausko SJ ir prof. Ludwiko Piechniko SJ rašiniais apie Vilniaus universiteto istoriją. Vilniuje vykusioje universiteto istorijos konferencijoje girdėjome prof. Paulių Rabikauską SJ, o Varšuvoje buvo įdomu pasiklausyti iš Krokuvos Jogailos universiteto atvykusio prof. Ludwiko Piechniko SJ pranešimo. Palyginti neilgame pranešime prelegentas itin vykusiai sugebėjo atskleisti Vilniaus universiteto nuopelnus XVI–XX amžiuje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir jos buvusios teritorijos kultūrai. Prelegentas ypač pabrėžė Vilniaus universitetui ir Lietuvos kultūrai padarytus nuostolius 1655 metų Maskvos įsiveržimo į Lietuvą ir maskolių siautėjimo Vilniuje.

Itin emocionalus buvo prof. Irenos Sławińskiej iš Liublino katalikiškojo universiteto pranešimas apie Stepono Batoro universitetą kaip europietišką aukštąją mokyklą. Jame stengiasi pateikti gana plačią studijų bei mokslo tyrimo darbų panoramą Stepono Batoro universitete, iškiliausias jo asmenybes. Mūsų skaitytojui galėtų būti įdomus visas to pranešimo tekstas. Bene „silpniausia“ pranešimo vieta – bandymas įrodyti, kad Stepono Batoro universitetas buvo atviras ir prieinamas visų tautų studentams. Buvo akcentuojama ypatinga Stepono Batoro universiteto aplinka, likusiųjų ištikimybė tam universitetui, jo idealumas ir dvasiai. Išvada: tai buvo tarptautinį pripažinimą turėjęs universitetas, tikras europinės kultūros bastionas. Stepono Batoro universiteto profesoriai buvo kviečiami katedrų vedėjais į kitus Lenkijos universitetus bei užsienį.

Visoje konferencijoje disonansu nuskambėjo lietuvių istorikams (ir ne tik jiems!) gerai pažįstamo žymaus lenkų istoriko prof. Piotro Bossowskio pranešimas. Tai jis prieš trejus metus parengė ir išleido rinkinį, sensacingai pavadintą „Kaip lietuvių valdžia 1939 m. gruodžio mėn. likvidavo Stepono Batoro universitetą“ ir parašė liūdnei pagarsėjusį tos knygos įvadą. Suprantama, kad iš jo ir tebuvo galima laukti tik ten išdėstytų teiginių pakartojimo (jo pranešimo pavadinimas programoje – „Vilniaus aukštosios mokyklos atkūrimas kaip Stepono Batoro universitetas ir jo likvidavimas

1939 metais"). Pranešėjas pateikė gana daug objektyvios informacijos apie Stepono Batoro universiteto veiklą. Vis dėlto labiau akcentavo neva Lietuvos vyriausybės padarytas skriaudas bei neteisėtus jos veiksmus, t. y. tai, ką jis jau yra rašęs bei ne kartą kalbėjęs. Nesusilaikė ir čia nepasakęs, kad Lietuvos vyriausybės paskirtas universiteto valdytoju prof. Ignas Končius pasirodė buvęs ne Stepono Batoro universiteto kuratorius, o jo likvidatorius. Jo pranešimo idėjoms ir tonui pritarė toli gražu ne visi ten buvusieji. Kai kurie renginio dalyviai per pertrauką priėję prie mūsų vienokia ar kitokia forma reiškė savo apgailestavimą dėl profesoriaus pranešimo.

Labai palankiai mūsų universitetui ir apskritai Lietuvai salėje buvusią lenkų publiką nuteikė prof. Juliuszo Bardacho pranešimas. Šis Lietuvos istorijos žinovas irgi studijavo Stepono Batoro universitete, buvo prof. Stefano Ehrenkreutzto studentas ir doktorantas. Prof. Juliuszo Bardacho pranešimas – tai lyg ir ataskaita apie Vilniuje buvusius universiteto sukurtųjų renginius, lenkų mokslininkų dalyvavimą juose bei susidarytą išpūdį. O tas išpūdis palankus. Profesoriaus apibendrinimai maždaug tokie: Vilniaus universiteto istorikai naujomis Lietuvos gyvenimo sąlygomis parodė, kad ima rimtai domėtis anksčiau nepelnytai jų užmirštu 1919–1939 m. Vilniaus universiteto istorijos laikotarpiu, Stepono Batoro universiteto istorija ir jo moksliniu palikimu, apskritai to meto Vilniaus kultūriniu palikimu. Profesoriaus nuomone, lietuvių istorikai rimčiau į tas problemas pažvelgė, kai Lietuvos mokslinėse bibliotekose buvo panaikinti specfondai ir atsirado galimybė susipažinti su visa ten buvusia literatūra, taip pat labai svarbus šiuo požiūriu yra ir Lietuvosėjimas į Europą, Lietuvoje vis labiau plintanti europietiška tolerancija. Netgi daroma prielaida, kad Vilniaus universitete pastebimas posūkis į Stepono Batoro universiteto tradiciją.

Apskritai tai labai įdomūs ir verti dėmesio profesoriaus pastebėjimai. Vis dėlto manytume, kad paskutinioji jo prielaida pernelyg sureikšmina mūsų domėjimąsi tuo universiteto istorijos tarpsniu. Be to, profesorius šiuo atveju pervertino bibliotekų specfondų sugriuvimo faktorių. Viena yra žinoti, o visiškai kas kita – galėti tą žinojimą viešai išdėstyti mokslinėje spaudoje. To laikotarpio lenkiška literatūra specfonduose nebuvo didelė paslaptis, palyginti lengvai prieinama.

Prof. Juliuszas Bardachas pareiškė, kad panašūs požiūrio į Stepono Batoro universiteto istoriją poslinkiai vyksta ne tik Lietuvoje, bet ir pačioje Lenkijoje. Prieš 15 metų Varšuvoje minint Stepono Batoro universiteto jubiliejų, nebuvo galima gauti didelės salės, o ir pats minėjimas buvęs pusiau viešas. Varšuvoje jis tuomet vyko šv. Jono Krikštytojo arkikatedroje. 1994 metais – jau Karalių pilyje, tik natūraliai gerokai sumažėjo dalyvių skaičius ...

Beje, ir šį kartą konferencijos pabaigoje buvo padėta gėlių prie varinės atminimo lentos, arkikatedros dešinėsios navos sienoje įmūrytos bene 1987 metais, kurioje išlieti žodžiai:

„1578 metais Abiejų Tautų Respublikos karaliaus Stepono Batoro sukurto Vilniaus universiteto, kaip Academiae Societatis Jesu, nelaisvės metais šlovingo filomatų ir filaretų veikla, Valstybės Vadovo Józefo Piłsudskio 1919 m. atkurto kaip Stepono Batoro universiteto šlvei, pagerbiant atminimą pirmojo rektoriaus kun. Piotro Skargos, rektorių, profesorių ir studentų, ypač žuvusių, nužudytų, dingusių be žinios po 1939 metų rugsėjo, Lietuvos krikšto 600-mečio proga vilniečiai krašte ir užsienyje.”

Tarp kitko, universiteto sukaktuvinių renginių Vilniuje dalyviams iš Lenkijos ir konferencijos Varšuvoje dalyviams, prof. Juliuszo Bardacho painformuotiems, labai imponavo tai, kad Vilniaus universiteto Didžiajame kieme atidengta išpūdinga atminimo lenta Steponui Batorui, taip pat tai, kad lentos įrašas lotyniškas.

Baigdamas konferenciją, Leonas Janowiczius pasiūlė dažniau rengti lenkų ir lietuvių istorikų apvaliojo stalo susitikimus, toliau plėtojant ten dabar populiarinamą mintį: „Tegul istorija užsiima istorikai” ir Lietuvos–Lenkijos tarpvalstybinė sutartis abiejų kraštų istorijos klausimus yra palikusi istorikams. Jis netgi pradžiai pasiūlė svarstymams tris „krepšelius”: 1) Krokuvoje Vavelio pilyje susirinkus aptarti abiejų valstybių unijų problemas; 2) Vilniuje susirinkus diskutuoti, jo manymu, pačiu sudėtingiausiu – ginčų dėl Vilniaus – klausimu; 3) pasirinkus „neutralesnę” vietą aptarti pačius sunkiausius abiem pusėms klausimus: lietuvių ir lenkų santykius vokiečių okupacijos metais, Armijos Krajowos veiklą Rytų Lietuvoje, jos „Ostrs Brama” operaciją. Kai kurie siūlomi svarstyti už apvaliojo stalo klausimai kol kas dar nelabai atsiskyrę nuo politikos.

Šios konferencijos medžiaga su įdomia informacija apie Stepono Batoro universiteto absolventus tikriausiai bus išleista atskira knyga.